

М И Н У Л Е Й С У Ч А С Н Е Ч. 8.

Д-Р МИКОЛА АНДРУСЯК

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

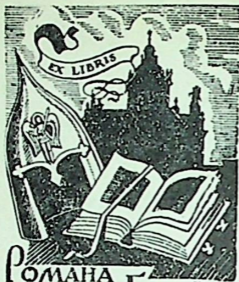
(КНЯЖА ДОБА)

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

TULA-online.org

РОМАНА
ГЕНИКА
БЕРЕЗОВСЬКОГО

0301

ОСТРИНІАІТЗ СІ БОСІ

М И Н У Л Е Й С У Ч А С Н Е Ч. 8.

Д-Р МИКОЛА АНДРУСЯК

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

(КНЯЖА ДОБА)

Др. Гр. Гурезовський

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

TULA-online.org

Накладом »Українського Видавництва« Краків,
Кармелітська ч. 34, II.

Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H.
Krakau, Karmeliterstrasse 34, II.

Друк: »Нова Друкарня Денникова« під комісарською управою, Краків, вул. Ожешкової 7.

Druck.: »Nowa Drukarnia Dziennikowa« Kommissarische Verwaltung Krakau, Orzeszkowagasse 7

ПЕРЕДМОВА.

Оці історичні нариси, написані в Кракові без допомоги відповідної підручної бібліотеки, само собою не претендують на повний курс історії України в княжій добі. Але, хоч в обмежених розміром часописних статтях доводилося мені доволі перевантажувати оповідання реєстрами подій, проте уважний читач пізнає, що в цих нарисах не поминено актуальних під цю пору питань з нашої минувшини. Я старався представити наш національно-державний розвиток у княжій добі, підчеркуючи все те, що з історичної традиції цієї доби повинно українське громадянство зберігати в пам'яті. — Тимто, деякі питання, які в дотогочасних коротких, але повних нарисах історії України не були як слід вияснені (прим. розвиток назви народу, питання державної приналежності західньо-українських земель у X ст.), є обговорені в моїх нарисах ширше, ніж ті, про які кожний громадянин може довідатися з котрого небудь підручника української історії з просвітянської бібліотеки. Поміж рядками реєстрів накопичених фактів може уважний читач відчитати й мої погляди на ролю християнства в творенні

української нації, на те, чому інші східно-славянські племена не злилися з предками українців — „Руссю” — в один нарід, на змагання Ярослава Мудрого вдержати східних славян під владою великого київського й помічних йому чернігівського й переяславського князів, на те, на скільки галицько-волинська держава була спадкоємницею київської, врешті як довго політичні й культурні надбання нашої державности з часів князювання Рюриковичів впливали на політичне й культурне життя на українських землях у пізніших століттях. На прикладі цих коротких історичних нарисів можна переконатися, що історичний розвиток нашого народу можна насвітлити навіть серед рядків накопичених реєстрів подій.

Характер часописних нарисів не позволяв мені подавати відсилачі до джерел і літератури. Автім це зайве; широкий загал читачів-нефахівців в історії не провірюватиме й так обоснування моїх нарисів на джерельному матеріалі, знову ж історики-спеціалісти провірять наукову стійність моїх нарисів і без бібліографічних вказівок. Самі ж бібліографічні покажчики й цитування джерел і літератури необоснують науковости творів; доказом цього є писанина авторів то на основі „невиданих документів”, то про „призначення України”, то дочіплювання чужими руками зладженого бібліографічного реєстру до фейлетонічних мудрувань над темою „від Мирного до Хвильового”. Тільки наївним мож-

на заїмпонувати „науковість” таких пійсань, бо справжні науковці виказали, яка є стійність таких „синтетичних оглядів”. Тут є пересторога й для майбутніх авторів, хочаб і популярних нарисів історії України. Без дрібки історичного знання не можна зладити такого нарису на основі тільки одної більшої історичної праці; відразу виявиться безмежне покористування чужою, а не власною працею.

Чи слід давати історичним нарисам ідеологічний підклад? Історія нам вияснює, які відбулися в минулому процеси, що створили сьогочасний стан. І тільки слід шукати в історичних нарисах вияснення цих процесів, а знайдемо при строгій науковій правді й відповідь на болючі питання наших днів. На основі цілком неприкрашених історичних нарисів можемо мати віру в кращу майбутність; і навпаки, коли будемо нагинати історію так, як нам хотілось би, щоб це було, то повстануть у нас сумніви: чому 50-мільйонова нація з світлою минувиною не має досі своєї держави. З того виходить ясно, що не слід давати історичним нарисам ідеологічного підкладу. Але історична традиція повинна бути підкладом кожної національної, тим більше націоналістичної ідеології.

1 червень 1940.

Автор.

КНЯЖА ДОБА.

I. АРІЙЦІ.

Славянські й германські мови витворилися зі спільного арійського пня. Крім славян і герман зараховуються ще до арійців і балтійські (литовці і латвійці), кельтійські (ірландці, валійці, шкоти й бретонці), романські (італійці, французи, вальони, еспанці, португальці і румуни), альбанський, грецький, вірменський, іранські (старинні бактри та перси) та індійський народи. Тому, що територія арійських народів простягалася від Атлантийського до Індійського океанів називано їх також індоатлантийськими. Тепер таке означення не відповідає дійсності; адже арійці мешкають поза цими океанами (в Америці, в Австралії). Тимто правильнішою є друга назва арійців: індогермани; адже германські й індійські народи замикають землі, заселені арійцями.

Де була первісна батьківщина арійців? Давніше вважали нею іранську височину (Персія); тепер дослідники (головно німецькі) дошукуються арійської прабатьківщини на просторі замкненім українською степовою полосою та німецькими пралі-

са́ми; звідси пішли інді́йці на південний схід, іра́нці, вірмени, греки, ілліри (предки альбанців) та іта́лійці на південь, кельти до середньої й західньої Європи. Згодом виперли останніх з середущої Європи германи, які опанували також північно-західню Європу. Славяни й споріднені з ними балтійці залишалися довгий час в арійській прабатьківщині; балтійці цілком не покидали балтійського побережжя; славяни поширилися на захід і південь у часі мандрівки народів (IV—VI ст. по Хр.), коли германські народи залишили наддунайські й надлабські землі, переселяючись на територію старинної римської імперії. Пізніше (VIII ст.) деякі славянські племена посунулися на північний схід.

II. ГЕРМАНИ Й СЛАВЯНИ.

Германи й славяни сусідували зі собою споконвіку. Назву герман виводять новіші німецькі дослідники від слова „igmin“, — великий на́рід; назва славян виводиться більшістю дослідників від „слова“, деким від „слави“. Своїх найближчих сусідів герман називали славяни німцями тому, що їх мови не розуміли; і навпаки, у східніх германів-готів слово „slavan“ означало людину, що говорить повільною незрозумілою мовою. Проте різниці між славянськими і германськими мовами в старині були менші; ось для прикладу: старонімецьке „liudi“ — люди. Германи й славяни розділилися на окремі народи; при роздрібленні на племена і при формуванні з цих племен народів

багато находимо подібностей серед одних і других. Сам процес творення германських і славянських народів відбувається в ході століть стихійно. Північні германи поділилися на шведів, норвежців, данців й ісландців. Англьо-саси покинули свою германську прабатьківщину на південному побережжі Німецького моря і змішавшись із зроматизованими кельтськими британами витворили згодом англійський нарід. Англійські поселенці в Північній Америці відірвалися від своєї метрополії в XVIII ст., витворюючи тим самим окрему націю з цією самою англійською мовою. В Німеччині горішне й середне-німецькі говори лягли основою німецької літературної мови; долішне-німецький говір розбився на говір пляттдойтш і голяндську (нідерляндську) мову, з якої знову виділилися згодом бурська (в південній Африці) і флямандська мови.

Славяни ділилися первісно на численні племена, з яких згодом сформувалися три східне-славянські (українці, росіяни й білоруси), 4 західне-славянські (чехи, поляки, словаки й лужицькі серби) та 4 південно-славянські народи (болгари, серби, хорвати й словінці).

III. СЛАВЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА В СХІДНІЙ ЕВРОПІ.

На території України мешкали в заранні нашої історії такі славянські племена: поляни над Дніпром довкруги Києва, сів'яни над Десною і Сеймом (їхньою столицею був Чернігів), деревляни на захід від

полян над Тетервою та Ірпенем (столичний город Коростень), дуліби над Бугом, від якого згодом стали зватися бужанами; над Бугом лежав їхній город Волинь, від якого пішла згодом назва країни та від якого зве найдавніший наш літопис дулібів також волинянами. Далі згадує літопис тиверців на Пониззі (Поділлі) по обох боках Дністра й уличів, чи пак угличів, між долішнім Дніпром та Дунайським гирлом.

Щодо племен у Західній Україні, то літопис не зазначає, які племена межували безпосередньо з дулібами, та взагалі літописні оповідання про Західню Україну є в кількох місцях баламутні. Нічого в тому дивного, бо літописні записки почали складатися в Києві щойно від 1039 р., коли то пам'ять про племінні назви на Західній Україні вже цілком загинула. Ми бачимо, що вже дулібів літописець називає далі бужанами або волинянами, про хорватів, що мешкали обабіч Карпат згадує тільки в кількох місцях ляконічно без означення землі їх поселення. Навіть при описі походу князя Володимира Великого в 993 р. на хорватів не подає літописець, який город хорватів здобув він.

Ще більше плутанини є з літописною згадкою про похід цього ж князя в 981 р. на ляхів і здобуття їх городів Перемишля, Червеня та інших. Тому що в літописі в інших місцях означено назвою ляхів ті племена, з яких повстав згодом польський нарід, деякі історики, головно польські, висували думку про приналежність Галичини

й Холмщини перед 981 р. до польської держави Мечислава I. Тимчасом цей князь, як виходить з оповідань сучасників: саського хронікаря Відукінда з Корбеї та арабського купця Ібрагіма ібн-Якуба, панував тільки над полянами над Вартою; Краків належав до 999 р. до чеської держави. Щойно син Мечислава Болеслав Хоробрий заняв землі над Вислою і почав ширити там заведене Мечиславом I в його надвартенській державі в 966 р. християнство римського обряду. Очевидно, щойно після опанування земель над Вислою напереломі X—XI ст. польська держава Болеслава Хороброго стала межувати з київо-руською державою Володимира Великого.

На північ від дулібів і деревлян, над Припеттю та її північними притоками на Поліссі і в південній Білорусі мешкали дреговичі, над західньою Двиною та горішнім Дніпром (північна Білорусь) кривичі, яких кольонізація посувалася в північно-східньому напрямку над верхню Волгу поміж фінські племена. На північ від кривичів були словени Новгороду, мабуть київської кольонії на шляху до Балтійського моря. На південь від кривичів та на північ від українських сіверян втиснулися радимичі і вятичі; перші заняли верхівя Сожі, другі верхівя Десни і посувалися теж у північно-східньому напрямку над Оку і Волгу між фінські племена. Найдавніший наш літопис виводить походження вятичів і радимичів від «ляхів». Топономастичні досліді, що займаються порівнянням міс-

цевих назв, промовляють за тим, що ці племена вийшли з Підляшшя і сумежних окраїн Мазовша. Польський антрополог Ян Чекановський виказав, що самі мазовшани були східнославянським племям, згодом спольонізованим. Ще по смерті Болеслава Хороброго († 1025) були виразні сепаратистичні змагання мазовшан під проводом Маслава до державної окремішности; при тому ці змагання спиралися на привязанні мазовецької людности до старославянських поганських вірувань.

Що до назви «ляхів», то галицько-український історик Степан Томашівський здогадувався, що ляхами називалося також східнеславянське плем'я, що жило в сусідстві з дулібами; згодом цю назву переніс наш літопис на поляків. Здогад Томашівського підтримує згадка в Галицько-волинському Літописі в XIII ст. про населення «ляхів-українян» на холмсько-люблінському пограниччі. Люблінська земля тільки короткий час у XIII ст. за князя Льва Даниловича належала до галицької держави; проте перевага українського елемента зберігалася там до XVIII ст.

Історичні вістки про навернення славян над горішньою Вислою на християнство східнього обряду в часах св. Методія, потверджені існуванням церков, перероблених на костели далеко на захід від сьогочасної української етнографічної території, згадки в історичних джерелах середньовіччя про те, що границі Русі сягають по Краків, жива українська народня свідомість у

добі Хмельничини в половині XVII ст. про те, що Висла є границею між Польщею і Україною — промовляють за тим, що в IX ст., в часі розмежування між східними і західними слав'янами границею між ними була Висла.

Мадяри з'явилися в наддунайському низі в початках X ст. і завдали кінець славянській великоморавській державі, що об'єднувала славянські племена в Чехах, Моравії, наддунайській китловині і в прикарпатських землях. Мадяри вбилися клином між хорватів, що частинно мусіли податися на південь, закладаючи хорватську державу.

В східних семигородських Карпатах задержалися з римських часів громади зроманізованих дакійських пастухів - волохів, яких верхівка зберігала довгі часи впливи болгарсько - славянського панування над ними в IX. ст. Бо болгари, що прийшли раніше над долішний Дунай знад Волги, підбили тамошню славянську людність і створили болгарську державу, яка до приходу мадярів охоплювала і Семигород. Мала горстка болгарських завойовників зіслав'янилася, накидаючи тільки слав'янам свою назву.

Мадярьсько - волоський клин відділив Україну від південних слав'ян: болгарів, сербів і хорватів, що расово — як виказують антропологічні досліді — є найближчі українцям.

IV. ПОЧАТКИ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ „РУСЬ”.

Славянські племена творили спершу свої племінні держави, на яких чолі стояв князь. В міру потреби, у важливих справах скликував князь віче — збори всіх старшин з кожного роду племені.

Розбиті на племінні держави славяни не могли проявляти займаницької політики супроти своїх сусідів. Щойно загроза втрати власної державності змусила славянські племена об'єднуватися в одну державу. Таке об'єднання більшої кількості славянських племен наступило спершу, але на короткий час у середній Європі (спершу держава Сама, відтак великоморавська держава). Але кількосталітню тривкість проявила держава, що об'єднала славянські племена в Східній Європі, зі столицею в Києві та з назвою Русь.

Щодо початків київоруської держави в історичній науці є різні здогади. За нашим найдавнішим літописом „Повість временних літ”, зредагованим у початках XII ст., приймають деякі історики (зпоміж українців Степан Томашівський), що оснували київську державу дружини варяг зі Скандинавії під проводом Аскольда й Дяра в 860-их р. р. Є це т. зв. норманська теорія початків Руси. Противники її — анти-норманісти (зпоміж українців Михайло Грушевський) вказують на згадки в грецьких і арабських джерелах про руську державу ще в VIII ст.; на їх думку київська

Русь була створена місцевим племенем полян, а тільки згодом у IX—X. ст. у службу київських князів місцевого походження вступали дружини варязьких вікінгів. Історик Вол. Пархоменко зв'язує первісну Русь з Доном і Азовським морем; на його думку — мешканці степу — поляни під напором кочовиків відступали в лісову полосу України в околицях Києва й тимто прийшло між ними й деревлянами — мешканцями лісової полуси до зудару за князя Ігоря (945). То знову П. Смирнов пробував довести, що арабські вістки про Русь у VIII. ст. відносяться до руської держави над горішньою Волгою й Окою; цей погляд Смирнова про існування московської держави в VIII. ст. прийняв без застережень тільки І. Свенціцький, але їхне узасаднення цього погляду не видержує наукової критики.

Та як воно не булоб, обеднання східно-славянських племен в одну державу довершувалося київськими князями наоколо оси „путь (шлях) від варягів до греків” — себто водного шляху від Балтійського моря річкою Невою до озера Ладого, річкою Волхвою до озера Ільмен, відтак волоками до Дніпра й Дніпром до Чорного моря. Зі зростом київської держави в X. ст. йдуть безупинні змагання її князів забезпечити її торговельні зв'язки з Півднем. Тимто були виправи на Царгород, ключ до Чорного моря, князів Олега Віщого, Ігоря та Святослава Завойовника. Останній для успішности боротьби за опанування Царгороду

задумав об'єднати свою державу з наддунайською Болгарією. Навіть осів на якийсь час в болгарському городі Преславі (Переяславець у нашому літописі) над Дунаєм, що був важливим центром дунайського торговельного шляху. Дунаєм їздили кийвські купці через Мадярщину до Німеччини; Руський город над Дунаєм недалеко Брацислави був торговельною станицею для торгівлі наших купців з Німеччиною.

У. ХРИСТІАНСТВО В УКРАЇНІ.

Зв'язки кийво-руської держави з християнськими державами давали змогу її населенню пізнати християнську віру. Християнство серед славянських племен в Україні поширювалося стихійно ще в другій половині ІХ ст. Серед племен на Західній Україні поширювалося воно від часів св. Кирила й Методія з великоморавської держави; зновуж у Києві приймалася християнська віра в наслідок зв'язків з Царгородом. Літопис оповідає про навернення на християнство кийвських князів Аскольда і Дира. При договорі Ігоря з греками в 944 р. виступають його чільні дружинники одні християни, другі погани, натякається також про існування в Києві церкви св. Іллі. З того видно, що хоч офіційно не було заведене християнство в киево-руській державі, то все таки ісповідники християнської віри не були переслідувані так, як це бувало в поганських державах. Християнкою була і дружина Ігоря княгиня Ольга,

що правила державою по його вбивстві деревлянами (945).

Як причину цього вбивства літопис подає наложення князем на деревлян великої данини. Знову ж історик В. Пархоменко пише, що деревляни боронили свою землю перед полянами, що під напором кочовиків подавалися зі своїх піль до деревлянських лісів. Як воно не було б, то з того видно, що між близькими собі племенами не було ще свідомости народньої спільноти. Такі виразні прояви племінної ворожнечі були не тільки в Україні, але й серед інших славян, найякіші між поляками і мазовшанами ще по смерті Болеслава Хороброго (1025).

Що ділило славянські племена? Очевидно, не мова. Між славянськими племенами в Україні не було тоді мовної різниці, незначні були теж різниці між українськими племенами та кривичами, вятичами, чи болгарами, сербами, хорватами, моряванами. Ділив славянські племена культ окремих поганських божків. Бо хоча серед славян признавалися загально одні божки, все таки кожне плем'я зокрема почитало одного з тих божків, того, якого ласки найбільше потребувало. Київські поляни почитали найбільше бога грому й блискавиць Перуна, серед інших племен більшу почесть мали інші божки: ті, що займалися скотарством — почитали божка Велеса, інші божка сонця Дажбога, серед західних славянських племен найбільшою пошаною вті-

шався бог неба й землі — Світовид. Окремий культ племінного божка був признакою племінної окремішності. Тимто серед тих племен, що приймали християнство й затрачувався культ племінних божків, затиралася згодом свідомість племінної окремішності і сама племінна назва. Бачимо це зі згадок нашого найдавнішого літопису про західньо - українські племена, серед яких ширилося стихійно християнство від часів св. Кирила й Methodія (від другої половини IX ст.). Літописець, що писав свої записки в XI ст., не знав уже деяких племінних назв, дулібів звав раз дулібами, раз бужанами, раз волинянами.

Не диво отже, що й князь Володимир Великий, який обєднав усі українські племена в одну державу, займаючи в 981 р. Перемишль, Червень й інші города на території сьогочасної Галичини і Холмщини та прилучуючи в 993 р. землю карпатських хорватів, не мав іншого засобу для тривкого об'єднання племен в один нарід, як тільки християнську віру. Літопис оповідає нам, що до Володимира приходили післанці різних держав та захвалювали свою віру. Володимир мав вислати опісля своїх післанців до тих держав, звідкіля були в нього післанці, й розвідатися про правдивість їхніх інформацій. По повороті Володимирові післанці найкраще хвалили богослуження у грецькому обряді в Царгороді.

Очевидно літописне оповідання про

чужоземних післанців у Володимира та його самого по різних країнах, як також пізніше Володимирове сватання з грецькою царівною — це тільки спроба літописця, середньовічного черця, пояснити причини заведення християнства в Україні: обряд, зверхня форма, а не дійсна суть, мали — на його думку — переконати Володимира про потребу прийняти християнство грецького обряду, але тільки тому, що царгородський патріарх пішов на руку слав'янам і дозволив св. Кирилові й Методієві перекласти св. Письмо на слав'янську мову. Для самого ж князя Володимира було міродатним те, що в самому Києві, під його боком, процвітало від століття християнство грецького обряду, очевидно з богослуженнями на зрозумілій слав'янській мові; обслуговувати вірних християн у Києві могли тільки ті священники, що вміли до них промовити. І в приєднаних до Києва Володимиром західньо-українських землях: Надбужанщині, Надсянщині й Прикарпатті ширилося від кирило-методіївських часів стихійно християнство. Після знищення велико-моравської держави мадярами Болгарія стала пристановищем для наслідувателів св. Кирила й Методія; з Болгарії напливали проповідники слова Божого на Україну до Києва, якого торговельні й політичні зв'язки з Болгарією були найміцніші за володіння Володимирівого батька Святослава Завойовника (957—72), і до західньо-українських земель, що межували на пів-

дні з Семигородом, що якийсь час належав до Болгарії.

Історичні джерела стверджують, що вже старший брат Володимира київський князь Ярополк I (972—79) схилявся до християнства, якого стихія не оминала київського княжого двору від часів княгині Ольги. Реакція поганства після перемоги Володимира над Ярополком була тільки хвилева; перемогла жива стихія християнства, що запевняло Україні культурний розцвіт. Церкви й монастирі, основані в Києві і різних місцях України, були розсадниками не тільки християнської віри, але також освіти й культури. Поборюючи поганські вірування християнство викоринило серед наших предків звязану з культом племінних божків свідомість племінної окремішности. Тимто від часів поширення християнства в Україні щезли племінні назви полян, сіверян, деревлян, дулібів, тиверців, уличів і хорватів.

Одначе ще довго зберігалися назви дреговичів, радимичів, кривичів і вятичів, останніх найдовше, до початків XII. ст. Було це теж у парі з повільним ширенням християнської віри серед тих племен, що далекі від культурних звязків київської держави з християнським світом жили серед непроходимих лісів. Ще в початках XII. ст. проповідники християнської віри серед вятичів находили мученичу смерть. Заки врешті поширилося християнство в північно-східних окраїнах держави Володимира

Великого (980—1015) і Ярослава Мудрого (1018—54) не було вже в Києві при роздрібненні держави на малі князівства сили для знищення суздальського сепаратизму, що виріс на вятицько-фінському племінно-мішаному підложжі. Вятичі і змішані з ними фінські племена затратили теж до половини XII. ст. свої племінні назви і свідомість племінної окремішності; проте не виросла в них свідомість спільноти з Руссю, з Києвом, тільки почав творитися окремий нарід, що прозивав себе зпершу від назви свого столичного города Суздаля суздальцями.

VI. НАЗВА НАРОДУ.

Нехай ніхто не думає, що сьогочасні назви народів, які тепер існують на земній кулі, зявилися в їхніх предків одночасно з свідомістю народньої спільноти. — Очевидно, як племя, так об'єднані в одну спільноту групи племен не залишалися без назви: прибирали назву або відповідного племені, або від роду своїх володарів, або від своєї столиці. Яскравий приклад на те, що треба було століть, заки прийнялася сьогочасна національна назва, маємо в німецькій історії.

Ще на початку нашої християнської ери склали германи під проводом свого вождя Арміна іспит зі самосвідомости й самопосвяти за свою батьківщину в боротьбі з римлянами. Від того часу сторінки героїчної історії герман записувалися під назвами то різних їх племен, то їх па-

нівних родів. Століттями не вживано сьогочасної німецької національної назви — *Deutsche* (дойтше). Найстарші письменні пам'ятки, що подали нам вислів, від якого походить сьогочасна німецька національна назва, є з часів цісаря Карла Великого (768—814), володаря з германського племені франків, що панував над предками сьогочасних німців, французів, очевидно також голяндців, флямандців і вальонів, та північних італійців і еспанців.

Перші носії освіти серед германських племен черці, хоч були й германського походження, писали тільки в латинській мові. Та згодом зрозуміли вони, що треба простому народові пояснити молитви і богослуження на зрозумілій йому мові. І вони почали писати пояснення для простого народу, при чому кожний чернець-письменник уживав свого говору; цей говір у протиставленні до латинської мови, що була в Західній Європі і богослужбовою і урядовою, називали вони народньою мовою. Слово „*diot*“ в старонімецькій мові означало стільки, що сьогодні „*Volk*“ — нарід; від цього слова „*diot*“ був утворений старонімецький прикметник „*diutisk*“ що означав »народній, рідний«. В деяких германських говорах, між іншим на англ'юсаському ґрунті, вживано прикметника у формі „*theodisk*“ у готській (східне германській) мові слово „*thiuda*“ означало нарід, прикметник: „*thiudisk*“. Вперше згадується про германську народню мову (*theodiska lingua*) в одному листі про англ'юсаський

синод у 786 р., вдруге вже на німецькому ґрунті (*diutiska lingua*) в літописі монастиря в Льорші з приводу державної ради в Інгельгаймі в 788 р. В IX ст. латинському словові „*Germania*“ (Германія) відповідала німецьке значення „*thiudiska liudi*“ себто *deutsche Leute* — німецькі люди. В німецькій мові пізнього середньовіччя перейшов вислів „*diutisk*“ у „*diutsch*“. В XII. ст. німці називали себе вже загально і верхівку і простолюддя „*die Diutschen*“. У новонімецькій мові слово „*Diutschen*“ перейшло в „*Deutschen*“ подібно як назва Руси в німецькій мові середньовіччя „*Riuzen*“ на сьогочасну „*Reussen*“.

Походження і еволюцію значіння сьогочасної німецької національної назви подали ми як приклад на те, щоб наші громадяни з полекшою в серці зрозуміли, що не тільки наша національна назва проходила продовж нашої історії еволюцію. Найдавніший наш літопис, якого записки почато списувати при київському Софійському соборі в 1039 р., а остаточно зредагував на початках XII ст. чернець київської Печерської Лаври Нестор, т. зв. «Повість временних літ», називає Руссю зайшлих на Україну із Скандинавії варягів. На тому й опираються історики — прихильники т. зв. норманської теорії початків Руси, на яких думку — київську державу оснували варязькі дружини вікінгів; покликаються вони ще й на те, що в фінській мові Швеція називається Руотсі.

Несторова «Повість временних літ»

протиставить варягів - Русь тубільним славянським племенам у початкових своїх розділах; далі в ній означається Руссю князів Рюриковичів, їхні дружини та опановану ними територію.

У продовжені «Повісти временних літ» т. зв. Київському Літописі, що подає вістки з усієї української національної території по 1200 р., назву «Русь» прикладається не тільки до князів і їх дружин, але «руською землею» зветься київська земля в протиставленні до інших земель, в яких княжили Рюриковичі, та взагалі до всіх земель, в яких княжили Рюриковичі, в протиставленні до інших, чужих держав. Те саме помічається в тогочасних пам'ятках нашої літератури, між іншими в «Слові о полку Ігоревім».

У Галицько-волинському Літописі з XIII ст. «всею руською землею» зветься українська національна територія. При тому цікаве буде нашим громадянам довідатися про значення назви «Русь» у Суздальському Літописі, зрадагованому черцем Лаврентієм у XIV ст. В оповіданні цього літопису вважається «руськими землями» українські, білоруські й великоновгородські землі, але не суздальсько-ростовську. Суздальці і ростовці нарікали на князів, що обсаджували посадництва «руськими дітськими», себто дружинниками, які прибули на Суздальщину з Руси.

В литовсько-руських літописах XIV — XVI ст. і в західноєвропейських пам'ятках

з того часу Руссю називається сьогочасна Україна і Білорусь, колишня ж Суздальщина, що обєднала довколичні землі над Окою і горішньою Волгою перетворилася в Московію від назви своєї столиці Москви (від початків XIV ст.). Саме ж населення Московщини, якого предки суздальці й ростовці негодували колись на руських князів і руських дружинників, згодом освоїлося з своїм підданством руським князям і стало себе звати «русскими» себто підданими людьми руських князів. Очевидно московські володарі й митрополити, згодом патріярхи вживали в своєму титулі «московській і всея Русі», та в Європі до початків XVIII ст. їхню державу знали тільки під назвою Московії, населення прозивано москвичами, москвинами, московитами або москалями.

Реформатор Московщини цар Петро I. впровадив нову назву для неї «Россія». Слово «Россія» це грецька назва Русі й так називано до початків XVIII ст. Україну. Знову ж назви «Велика Русь» — з грецька «Россія Мегале» і «Мала Русь» — з грецька «Россія Мікра» вжив уперше царгородський патріярх, коли в початках XIV ст. створив окрему галицьку митрополію. Саме галицька митрополія була «Малою Руссю (Росією)», київська митрополія «Великою Руссю (Росією)». В XVII ст. київські вчені, що гуртувалися біля колегії, основаної митрополитом Петром Могилою (1633—47), а перетвореної в академію геть-

маном Іваном Мазепою (1687—1709), залюбки називали Україну Росією; «гетьманом Росії» названий Мазепа на своїх дарах для православного південного Сходу: на срібній плащениці, дарованій ним для церкви Господнього Гробу в Єрусалимі, та виданій його коштом в Алепо арабській евангелії для богослужбового вжитку сирійських православних християн. Козацькі грамотії від половини XVII ст., теж вихованці цієї школи, були писарями при гетьманах і полковниках; вони складали універсали й писали теж літописи. І щоб пописатися своєю «вченістю» впровадили назву «Малоросійська Україна». Сама ж назва «Мала Русь» відносилася в XIV ст. — як уже вище згадано — спершу до галицької держави; князем «Малої Руси» титулував себе останній галицько-волинський князь Болеслав-Юрій II († 1340).

Багато київських учених завізвав цар Петро I працювати для Московщини. Мабуть таки наші землячки піддали йому думку назвати Московщину Росією. З досадою писав у своїй «Історії русів» син козацького генерального писаря й судді Андрія Безбородька Олександр (1747—99), що дослужився у москалів достоїнства князя й канцлера російської імперії: „Відомо, що перед тим були ми тим, що тепер московці: уряд, першенство й сама назва Руси від нас до них перейшла”.

Проте ми не залишилися без назви; була для означення нашої батьківщини ще

друга стара назва »Україна«. Вище ми згадали, що в справі походження назви »Русь« є спори між істориками; норманісти вважають, що її принесли до Києва зі Скандинавії варяги, антинорманісти, що вона є місцевого київського походження. Що ж до походження назви »Україна« не має ніяких спорів; вона є наша й означала спершу землю-країну.

Дехто хибно утотожнює слово »Україна« з »окраїною«, себто з пограниччям. У старій народній думі про сокола, що покинув »свою країну« та полетів у »чужу країну«, маємо докази на те, що слово »україна« було тотожне з »країною«, »стороною«, »околицею«, а не »окраїною«. В такому самому значенні вживається слова »україна« в переложеній на народню мову евангелії з пол. XVI. ст. т. зв. Пересопницькій.

В старих наших літописах стрічаємо в перше назву »Україна« в Київському Літописі. В цьому літописі з приводу смерти хороброго переяславського князя Володимира Глібовича в 1187 р. записано, що „по ньому Україна дуже жалувала“. Далі читаємо в цьому літописі, що поневолені мадярами галицькі бояри візвали прогнаного колись з Галичини князя Ростислава Берладничича; він прибув з горсткою своєї дружини в 1189 р. до Галицької У к р а ї н и й заняв кілька городів, але під Галичем в боротьбі з мадярами був ранений і схоплений до неволі помер. У Галицько-волин-

ському Літописі з XIII. ст. уживається під 1215 р. назви »Україна« для означення сьогочасного Підляшшя й Холмщини; вживається також вислову »Вкраїниця« для означення малої території — округи в Холмщині.

Подібно як інші народні назви, як от сьогочасне німецьке „Deutsche як і обговорена вище назва »Русь«, назва »Україна« переходила щодо свого значіння еволюцію. В польській мові та в занечищеній її впливами мові литовсько-руських канцелярій XV—XVI ст. стрічаємо слова »україни« в значінні »окраїни«. Але в тому ж таки часі починає процвітати на Придніпрянщині козацтво, що в своїх думках зве свою батьківщину ніяк, як тільки Україною. Чим була Україна в козацькому розумінні, видно це з думи про Івана Коновченка Вдовиченка, що поляг у козацькому поході на ворогів. Назустріч вертаючим з походу козакам виходить його мати й питається про свого сина. Один козак відповідає їй, що її син на Україні оженився і взяв він собі жінку багату. Мати втішається цією вісткою, а тоді козак вияснює їй, хто це та його жінка багата — Україна. „Ти, мати, не знаєш — говорить він, — що Україна це земля, наша мати, вічно багата, вона горда, бо цареві й королеві голови не клонить та панщини не робить“. Отже, в козацькому розумінні Україна — вільна земля; таке значення назви »Україна« поширилося серед усього нашого народу в добі розцвіту козацтва. У своїх піснях і думках виявляв наш

поневолений Польщею народ тугу за Україною, за тією вільною землею, що видавалася йому, як виходить зі змісту пісень і дум, нераз далекою. А що вільною була тільки земля заселена козаками, тимто польська урядова назва »Україна« була прикладена тільки до заселених козаками київського й брацлавського воевідства.

В половині XVII. ст., підчас воен гетьмана Богдана Хмельницького, вже тоді в »Описі України« Бопляна, що спопуляризував назву »Україна« в західній Європі, зараховано до України крім Придніпрянщини Поділля, Волинь, Галичину, Холмщину, Підляшшя й Люблинщину. В 1657 р. домагався гетьман Іван Виговський від шведів „права цілої старовинної України, або Руси, де бувала грецька віра і де є ще мова, аж до Висли.“ Українські гетьмани Богдан Хмельницький і Петро Дорошенко вживали для означення нашого народу назви »український« поруч назви »руський«; на приклад Дорошенко писав у 1670 р. до польського сойму про „всі духовні й світські руського православного українського народу стани“.

Коли ж від початку XVIII ст. Московщина стала зватися Росією, а до української Гетьманщини царський уряд став прикладати назву »Малоросія«, назву »Україна« зберігав у своїй свідомості народ; виявляв він її у своїй творчості, згадуючи в своїх піснях про славу бувальщину України. Надхнений духом народу Тарас Шевченко проніс у своїх думках грімкий про-

тест проти царського поневолення України; завдяки Шевченковій творчості прийнялися назви «Україна», «українці», «український» серед усього нашого народу. Ці назви не викликають при окресленні нашої національної окремішності такої плутанини, як назви «Русь» і «руський», прийняті в дещо зміненому виді москалями. Ці назви «Україна», «українці» й «український» закріпилися новою історичною традицією збройної боротьби нашого народу за власну державність на кожному клаптику землі, де сплила українська кров або де заорав український плуг.

VII. РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Основною віссю київської держави в X. ст. був т. зв. «путь із варяг у греки», себто торговельний шлях від Варязького (Балтійського) моря через озеро Ладогу, річкою Волховою через озеро Ільмен, відтак волоками до Дніпра, а ним до Чорного Моря. Вдержати цей шлях у своїх руках та забезпечити йому звязок з південним світом — було головним завданням політики київських князів Олега Віщого (879—914), Ігоря (914—945) і Святослава Завойовника (957—972). Вся енергія цих князів була спрямована на Царгород, ключ до Чорного Моря й тим самим торговельного шляху з півночі на південь через київську державу. Супроти воєнних розправ і торговельних договорів з греками на підрядний плян у політиці цих князів сходила

справа об'єднання славянських племен у Східній Європі.

Навіть усі українські племена до часів Володимира Великого (980—1015) не були ціпко зв'язані з Києвом. Найдавніший наш літопис «Повість времених літ» справді згадує про участь дулібів і хорватів у поході Олега на Царгород, але про дальшу залежність їх від Києва не має в цьому літописі ніяких вісток. Війна Ігоря з ближчими до Києва деревлянами, що мали свого князя, каже догадуватись, що кожне племя, хоч і признавало зверхність Києва й платило туди данину, задержувало повну самобуправу. Хоча після вбивства Ігоря (945) деревляни втратили цю самоуправу й належали безпосередньо до Києва, все таки Святослав Завойовник рахувався ще з їх окремішністю; він посадив на деревлянське князівство свого молодшого сина Олега, що скоро пішов зі світа, згладжений своїм старшим братом київським князем Ярополком.

Удільне деревлянське князівство після смерти Святослава Завойовника вказує, що дотогочасні київські князі не старалися зносити племінних князівств. Щойно Володимир Великий почав закріплювати владу київських князів над усіми східнеславянськими племенами; дотогочасних князів цих племен він усував, як прикл. князя полоцьких кривичів Рогволода. Для України така політика Володимира має окреме значіння завдяки прилученню до київської

держави червенської, перемиської та прикарпатських волостей.

Коли доросли Володимирові сини, він пообсаджував ними важніші города своїх земель. При уділах земель синами не зберігав цілоти колишніх територій поодиноких племен. Уділи синам не слід уважати за децентралізацію його влади. Володимир стежив за кожним своїм сином. Коли найстарший його син турівський князь Святополк, зять польського короля Болеслава Хороброго, потурав прибулому з його жінкою єпископові в пропаганді латинського обряду на Поліссі, Володимир велів увязнити сина з невісткою і єпископом. Причина того ясна; Володимир, що завів християнство грецького обряду для об'єднання всіх племен одним культом, мусів боротися з течіями, що протиділяли б зміцненню громадян київської держави в один народ.

Старався перетворити свою державу по зразку тогочасних європейських християнських держав. Тимто потреба освіченої боярської верхівки веліла йому забирати дітей чільних бояр на науку. Очевидно, признаючи церкві й духовенству виховну роль, будував і вивіновував церкви (Десятинна церква св. Богородиці в Києві, церква Богородиці в Володимирі Волинському).

Діло, почате Володимиром, продовжував його син Ярослав Мудрий (1018—1054). При вибудованому своїм коштом Софій-

ському Соборі в Києві оснував він бібліотеку в 1037 р. та велів черцям переписувати книги для неї; сам — як оповідає літопис — залюбки займався цією роботою. Тим черцям — книжникам, що переписували й перекладали грецькі хроніки для Софійської бібліотеки, прийшло на думку вести за зразком грецьких хронік записки про сучасні важніші події: такі записки, ведено від 1039 р. при Софійському Соборі, згодом у київських монастирях Печерській Лаврі і Видубицькому. Списано теж з поручення князя тогочасне звичаєве право, доповнене уставами в церковних справах князів Володимира Великого й Ярослава Мудрого. З того часу маємо і початки нашого оригінального письменства, започаткованого «Словом про закон і благодать» з похвалою князеві Володимирові першого місцевого походженням київського митрополита Іляріона (1051).

В політиці йшов Ярослав Мудрий шляхом Володимира. Тимто він старався вдержати при Києві західні землі, захвачені в 1018 р. польським королем Болеславом Хоробрим у часі допомоги своєму зятеві Святополкові Окаянному відібрати від Ярослава Київ. Після смерти Болеслава (1025) Ярослав скористав з неладу в Польщі й відібрав у 1030—31 рр. ці західні землі. Володіння над українськими землями на схід від Дніпра уступив Ярослав у 1024 р. своєму братові тмутороканському князеві

Мстиславові Хороброму († 1036). Щойно після його смерті обєднав Ярослав знов у своїх руках усі українські землі.

В часах Володимира Великого й Ярослава Мудрого завершився розвиток київської держави. Треба було подбати, щоб ця держава, спираючись на схристиянізованому й позбавленому племінних окремішностей елементі її Півдня, вдержала в своїй залежності ще цілком ненавернені на християнство північні племена. Аби не ділити держави на окремі князівства, незалежні від себе, Ярослав постановив, що найстарший у роді князь, у тому випадку найстарший із живих син має панувати як великий князь у Києві.

Став цим князем його другий син Ізяслав I (1054—78 з перервами), що крім Києва дістав землі правобіч Дніпра та області при старому торговельному шляху Великий Новгород—Київ. Третій син Святослав II (київський великий князь у 1073—76 рр.) дістав під свою управу північно-східню частину держави, де переважали не засимільзовані ще племена: славянські вятичі, фінські (мещеря, мордва, мурома й мєря) та тюркські (болгари). Осередком цього уділу став Чернігів на території української Сіверщини й тим була підкреслена владна роля українського елементу. Третьою столицею став Переяслав, ще ближче Києва ніж Чернігів, де осів четвертий син Ярослава Всеволод I (вел. київ. князь у

1079—93 рр.), що мав за завдання охорону степу від кочовицьких орд. П'ятий син Ігор († 1060) був намісником великого київського князя спершу у Володимирі на Волині, згодом у Смоленську на місце шостого Вячеслава († 1057). Залишений внук Ярослава Мудрого по його найстаршому сині Володимирі, що помер ще за життя батька, Ростислав залишався у Великому Новгороді без уділу як князь ізгой; він згодом подався княжити на Тмуторокань (теперішня Кубанщина), де його греки отруїли († 1065). Врешті ще від смерти Володимира Великого залишалось полоцьке князівство Брячислава, сина Ізяслава Володимировича. Залишився по ньому його син Вселав, що змагав до повного незалежнення від Києва; за те мусів він відпокутувати у київській вязниці в 1067—1068 рр.

Легенда про поділ Ярославом Мудрим своєї держави, що противорічила прозванні цього князя, як бачуть з цього нарису читачі, не відповідає дійсності. За те дійсністю був факт розкладу київської держави за Ярославичів та причина цього в тому, що Ізяслав I. не доріс до величини свого батька. Те, що Ізяслав I. мусів ділитися владою з Святославом II. і Всеволодом I., не виправдує його нездатности, бо ж і Ярослав Мудрий терпів у київській державні уділи Мстислава тмутороканського й Брячеслава полоцького, усуваючи тільки Судислава псковського.

VIII. РОЗПАД КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Ізяслав, Святослав і Всеволод правили спершу згідно. Проте не доцінили вони в час небезпеки для України з боку нової орди кочовиків — половців. Половці напали в 1061 р. на Переяславщину, Всеволод не міг сам їм устоятися й вони спустошили країну. В часі другого їх нападу в 1068 р. пішли Всеволодові з поміччю Ізяслав і Святослав та й цим разом їм не пощастило; над річкою Альтою побідили половці.

Ця програма викликала в Києві невдоволення; Ізяслав не мав у київлян великого пошанівку. Після ж половецького погрому київляни зворохобилися проти свого князя, він мусів утікати; народне віче в Києві проголосило князем звільненого з в'язниці полоцького князя Всеслава. Ізяслав чомусь не звертався до своїх братів за допомогою проти київлян, тільки до польського короля Болеслава II. Сміливого. Польська поміч у 1069 р., хоча привернула Ізяславу київський престіл, та ще більше відвернула від нього населення, а також його молодших братів. Святослав і Всеволод виступили в 1073 р. проти Ізяслава й прогнали його з Києва. Великим київським князем став Святослав II і щойно після його смерті в 1076 р. міг Ізяслав I вернутися на короткий час (1077—78 рр.) до Києва. Після його смерті княжив у Києві Всеволод I (1079—93 рр.).

Бої за київський престіл відбилися й на приналежності до Києва західних земель

Болеслав II Сміливий мав загорнути деякі городи на заході, але докладних вісток про це не маємо; мабуть Перемишль, Белз і Червень, бо Звенигород (нині село на південний схід від Львова в бобрецькому повіті) і Володимир були схоронищем для Ізяслава і його синів. Та втеча Болеслава II Сміливого, Ізяславового союзника, з Польщі під натиском папської анатеми за вбивство краківського єпископа Станислава, дала змогу заволодіти західними городами князям-ізгоям. Три сини Ростислава Володимировича: Рюрик († 1094), Володар († 1124) і Василько († 1124) захопили Перемишль, Звенигород і Тереховлю та на південь від цих городів прикарпатську полосу. Коли це сталося, не маємо докладних відомостей; в 1084 р. Ростиславичі вже сидять у цих городах. Володимир і цілу Надбужанщину захопив князь Давид Ігоревич.

Скликаний з ініціативи переяславського князя Володимира Мономаха Всеволодича зїзд кнзів у Любечі в 1097 р. закріпив західні землі за Ростиславичами й Давидом Ігоревичем. Та юдження Давида проти своїх південних сусідів перед київським князем Святополком II Ізяславичем (1093—1113) спричинили увязнення тереховельського князя Василька. Святополк видав Василька Давидові, а той велів його осліпити. Тоді інші князі під проводом Володимира Мономаха, перед якими виправдався Святополк II із своєї співучасті в осліпленні Василька, покарали Давида відібранням йому Волині. Да-

видові на доживіття віддано Городок на Поліссі (Давидгородок), Волинь забрав київський князь Святополк II для себе.

Та ні київського престолу, ні Волині не вдержали нащадки Святополка II Ізяславича. Після його смерти став великим київським князем Володимир II Мономах Всеволодич (1113—1125). Ще як переяславський князь втішався він серед усіх князів Рюриковичів більшою повагою від Святополка II. За його принукою ходили князі декілька разів у 1103—1111 рр. на половців і силу їх зломали на довгі роки. Заслужився також Мономах доповненням Ярославового збірника законів „Руської Правди” та написав „Поучення дітям”. Його найстарший син Мстислав I. (1125—32) був останнім авторитетним великим київським князем, якого ще поважали й слухали.

Після смерти Мстислава I три вітки Рюриковичів впливали на хід історичних подій у київській державі. Самі Мономаховичі розбилися в половині цього століття на старшу й молодшу лінію, що були в безупинній боротьбі за Київ; крім них, покликуючись на право старшинства, видвигали свої вимоги щодо київського престолу нащадки чернігівського князя Олега Святославича — Ольговичі. Окрему політику вели Ростиславичі; Володимирко Володарич (1124—53), що обєднав перемиську, звенигородську, теребовельську й галицьку волости з столицею в Галичі (1141), підпомагав суздальського князя Юрія Довгорукого

проти київського князя Ізяслава II; його син Ярослав Осмомисл (1153—87) підпомагав знову Ізяславового брата Ростислава I. Залишалися ще нащадки Святополка II Ізяславича, що ледви використали боротьбу за київський престіл у половині XII ст. на те, щоб закріпитися на Поліссі; там у наслідок їх розплідности турівське князівство розбилося на дрібні уділи з столицями в Случеську, Пинську, Дубровиці, Городку, Клецьку, Степані, Чарторийську й ін.

Волинь втратили нащадки Святополка II на користь старшої лінії Мономаховичів, що в боротьбі за київський престіл опиралися на волинській дружині. Представник цієї лінії князь Ізяслав II Мстиславич (1146—54) не допустив до київського престолу після смерти своїх дядьків Ярополка і Вячеслава Мономаховичів та Всеволода II Ольговича, свого третього дядька суздальського князя Юрія Довгорукого. Цей основник молодшої лінії Мономаховичів (суздальсько-московської династії) уважав за велику кривду для себе те, що для нього і для його дітей немає уділу „в руській землі” (себто в Україні), щойно після смерти свого братанича міг він у 1155—6 рр. потішитися званням великого київського князя.

Його син Андрій Боголюбський, закліматизований суздалець, не мав уже бажання засідати на київському престолі. За столицю Суздальщини вибрав він Володимир над Клязмою і стежив за княжими змаганнями за Київ. Непорозуміння між ним і ки-

ївсько-волинським князем Мстиславом II Ізяславичем (1167—79) в справі обсади велико-новгородського князівства було причиною його походу разом з Ольговичами та з смоленським і переяславським Мономаховичами на Київ у 1169 р. Мстислав II уступив на Волинь, у Київ вступили війська його противників, що зрабували „матір руських городів” безпощадно.

Київ стратив значіння столиці; Андрій Боголюбський залишив там одного з своїх синів намісником. Але сама Суздальщина була ще в тому часі за слаба, щоб держати Київ у своїй залежності. Тому за короткий час настали знову змагання за київський престіл поближких князів, що закінчилися в 1181 р. договором. У Києві засів Святослав III († 1194), син Всеволода II Ольговича; київську землю дістав овруцький князь Рюрик, що після Святослава III став княжити в самому Києві. В 1200 р. прогнав Рюрика з Києва син Мстислава II галицько-волинський Роман Великий, (1199—1205) Мстиславич.

ІХ. ГАЛИЦЬКА ДЕРЖАВА.

Перший галицький князь Володимирко (1141—53) був втягнений його сватом суздальським князем Юрієм Довгоруком у війну проти київського і волинського князя Ізяслава II Мстиславича. Ця війна дорого його коштувала, бо Ізяслав звязався проти Володимирка союзом з мадярами,

що побили його війська під Ярославом у 1152 р.

Після смерти Володимирка його син Ярослав (1153—87) мусів продовжувати війну з Ізяславом II, що справив різню галичан під Теремовлею (1154). Знову ж 4 роки пізніше сам Ярослав ходив походом на Київ, але вже в союзі з волинськими Мономаховичами проти київського й чернігівського князя Ізяслава III Давидовича. При галицькій і волинській допомозі київським князем став смоленський князь Ростислав I Мстиславич (1154—1197), молодший брат Ізяслава II. На цьому покінчилися війни Ярослава Осмомисла з київськими князями. — Взагалі не виявляв він ніяких займаницьких плянів супроти інших князів та змагав піднести добробут у власній державі.

Держава Ярослава Осмомисла простягалася від берегів Вислока й Сяну при впадді до нього Танви здовж північно-східніх збіч Карпат до Дунайського гирла, Чорного моря, та річки Великого Куяльника (що впадає в прибережне озеро на північ від нинішньої Одеси); вона обхоплювала всю водну область Дністра й Пруту, майже всю Південного Серету й Сяну, з області водної Буга Надполтвянщину, з області водної Бога Надрівщину. Союз з Візантією забезпечував торгівлю галичан з південним Сходом; галицького приморського торговельною станицею був Малий Галич (сьогодні румунський Галац) над Дунаєм при впадді до нього Південного Серету.

Плавба Дунаєм до Чорного моря знаходилася в галицьких руках. Це відмічує й автор „Слова о полку Ігоревім”, присвяченого походу Ярослава зятя, новгородсіверського князя Ігоря Святославича з братом курським князем Всеволодом Буй-Туром, сином Володимиром і братаничем Святославом у 1185 р. на половців. При тому він пише, що Ярослав Осмомисл високо сидить на своєму золотокованому престолі, підпер своїми залізними полками карпатські гори, судна пускає по Дунаю, і зачинив Дунаєві ворота.

Не бажав для себе Ярослав київського престолу, але змагав уподібнити Галич до Києва. Відкопані нашим археологом д-ром Ярославом Пастернаком у 1937 р. фундаменти галицької катедри Успення Пресв. Богородиці в с. Крилосі коло Галича вказують її схожість з побудованим Ярославом Мудрим у Києві Софійським собором. У цій катедрі Успення Пресв. Богородиці спочили й тлінні останки її великого ктитора.

Однак при сьйві світлого князювання Ярослава Осмомисла були й хмари. Не був він самодержцем галицької держави. В тій частині старої київської держави бояри намагалися чим раз більше обмежити княжу владу.

В старій київській державі владу виконував князь, що у важливих справах скликавав народне віче, яке виявляло волю населення. На вічу брали участь усі вільні стани населення: боярство, духовенство,

міщанство й вільне селянство (смерди). Віче могло вибирати князя, робити з ним договір, скинути й шукати іншого. Так прим. київське віче в 1068 р. скинуло Ізяслава I. й вибрало Всеслава, в 1113 р. віче покликало на київський престол Володимира II. Мономаха. Часом князь радився своїх старших дружинників-бояр, та ця боярська рада не мала такого рішального голосу, як віче.

В Галичині, що була в живих політичних і торговельних взаєминах з середньоевропейськими державами, почали проявлятися впливи того суспільного ладу, що існував в середньовіччі в Західній і Середній Європі. Галицьке боярство починає наслідувати мадярських магнатів, що вимогли на своїх королях низку привилеїв. Галицькі бояри були зобов'язані до воєнної служби князям, що наділювали їх ланами, полонинами й правами на лови лісових звірів. Загроза з мадярського боку змушувала галицьких князів творити недалеко карпатських провалів боярські оселі, готові здержувати ворожі випадки, заки не поспіє зі столиці князь з відділами своєї дружини. Багацтво країни, що не зазнавала наїздів степових орд, та безпека торгівлі давали можливості збагачення боярам-землевласникам, та їх посередникам у торгівлі купцям — міщанам. Тимто крім бояр заможніло також галицьке міщанство в Галичі, де багато княжих дружинників-боярів мали свої двори.

Заможні галицькі бояри змагали бути

одиноким рішальним чинником у державі. Уже Володимирко мусів давити бунт галицьких бояр (1145), що покликали із Звенигороду його братанича Івана Ростиславича Берладника. Миролобний Ярослав не хотів задиратися з боярством; проте бояри вмішувалися в родинні справи князя. Володимирко, як союзник Юрія Довгорукого, оженив Ярослава з його дочкою. Та вдача невістки, що виросла в Суздалі, не відповідала Ярославові; він відправив її в Суздаль, а сам жив з боярською дочкою Настасею Чагрівною. Це не подобалося боярам і вони спалили її на стосі. Очевидно, ділала тут і зависть більшості бояр, що не хотіли допустити до впливів на княжому дворі одного тільки боярського роду Чагрів. Тому то й після смерти Ярослава прогнали бояри сина Настасі Олега, якому батько передав галицький престіл; синові від суздальської княжни Ольги Володимирові дав тільки Перемишль.

Бояри закликали до Галича Володимира; але небаром між ними й князем прийшло до спорів за владу. Тоді бояри закликали до Галича володимирського князя Романа Мстиславича. Володимир утік на Угорщину й візвав помочі короля. Маляри прогнали Романа, але на престолі посадив король свого сина Андрія, а не Володимира. Його всадив король на Угорщині до в'язниці, з якої він утік до Німеччини й піддався під опіку цісаря Фридриха I. (1152—90). За поміччю Фридриха вернувся Володимир до Галича (†1199).

Х. ГАЛИЦЬКО - ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА.

Володимир Галицький помер без нащадків. Найблизчим сусідом Галичини був володимирський князь Роман Вел. (1170-1205), що за життя свого батька Мстислава II Ізяславича був коротко (1158-70) князем Вел. Новгороду. Волинські (володимирське і луцьке) князівства простягалися від Случі по Вепр, на півночі до Нарви й Нурця. Там межувала Волинь з литовцями і спорідненими з ними ятвягами. З ятвягами і з литовцями воював переможно Роман, що оспівували народні пісні.

Після смерти київського князя Святослава II. Всеволодича (†1194) зайняв Київ Романів тесть Рюрик Ростиславич. Він уступив Романові деякі городи в Київщині. Та суздальський князь Всеволод Юрієвич (1177—1212), молодший брат Андрія Боголюбського, інтригами підбурих Рюрика проти Романа; проти свого зятя висував Рюрик на галицький престіл у 1199 р. синів героя зі „Слова о полку Ігоревім” Володимира, Романа й Святослава Ігоревичів, що по матері були внуками Ярослава Осмомила та суздальської княжни Ольги Юріївни. Але Роман випередив своїх противників і відобрав від галичан присягу. Після того пішов походом на Київ і примусив Рюрика зректися його. Сам Роман не засів на батьківському київському престолі, тому що Київ не лежав в осередку, тільки на окраїнах його держави. Як свого намісника посадив він у Києві свого стрийного брата луцького князя Інгвара Ярославича.

Для безпеки своєї держави перед нападами половців Роман виправлявся пере-
можно на них кілька разів. Коли ж він зали-
шив свої половецькі виправи, звязався з
половцями Рюрик і напав несподівано на
Київ. Пограблення й поруйнування Києва
київським князем і половцями було в 1203
р. не гірше ніж 1169 р. Після того Роман за-
хопив Рюрика в свої руки й велів його ра-
зом з жінкою і дочкою постригти в черці.
Але маючи в тому часі плян походу проти
Польщі, Роман пішов на уступки суздаль-
ському князеві: згодився, щоб київським
князем був зять Всеволода й син постри-
женого в черці Рюрика Ростислав II.

В 1205 р. виправився Роман війною на
краківського князя Лешка Білого (1194 —
1227); в битві при переправі через Вислу
під Завихвостом упав князь-герой (19. VI).
Галицько-волинський літопис називає твор-
ця галицько-волинської держави „само-
держцем і царем всеї Русі”.

Роман полишив удову з двома синами:
трьохлітнім Данилом і однолітнім Василь-
ком. Спершу заопікувався ними угорський
король Андрій II. (1205—1235), що з того
приводу почав себе титулувати „королем
Галичини й Володимирії”. Та його опіка не
вдержала сиріт на галицько-волинському
престолі. Частина галицьких бояр заклика-
ла до Галичини згаданих уже трьох князів
Ігоревичів; та вони не могли зжитися з га-
лицьким боярством, що само хотіло мати
як найбільше прав у кермуванні державою.
З такими посяганнями боярства Ігоревичі

не стрічалися в своїй рідній Сіверщині й старалися присмирити бояр; та бояри піймали Ігоревичів у свої руки й повісили їх (1211). Коли ж провідник боярства Володислав Кормильчич не договорився у справі регенції в імені Данила з Романовою вдовою, проголосив сам себе князем (1213).

На вістку про це чужі »опікуни« Романовичів угорський король Андрій II. і краківський князь Лешко Білий зробили між собою договір у Спиші (1214), щоб у Галичі посадити своїх дітей: 5-літнього Коломана Андрієвича, й 2-літню Саломею Лешківну. В 1215 р. зайняли мадяри для цієї королівської пари Галич; крім того для себе загорнув ьенаситний Лешко волості над Сяном з городом Перемишлем, любачівську волость, а далі на північ волості між Вепром та Бугом і правобіч Буга город Берестя. Романовичі з матір'ю залишилися у Володимирі. Та між свагами прийшло до непорозуміння ізза галицьких волостей; Андрій відобрав з польських рук Перемишль. Тоді Лешко з пімсти закликав до Галичини великоновгородського князя Мстислава Мстиславича Удатного (зі смоленської лінії Мономаховичів), який прогнав угрів з Галича в 1219 р.

З його дочками оженилися два претенденти до галицького престолу: Данило Романович і угорський королевич Андрій. Мстислав, що спершу робив надії на цей престіл Данилові, згодом зробив своїм наслідником Андрія, віддав йому в 1222 р.

Перемишль, урешті ціле галицьке князівство (1227).

Володимирський князь Данило відобрав за часів князювання Мстислава Удатного від Лешка Білого Надбужжя з Берестям. Після ж смерти Мстислава (†1228) розпочав він боротьбу з угорськими Арпадами за Галичину. В часі цієї боротьби вмерли королевич Андрій (1233) і король Андрій II (1235). Після смерти останнього король Беля IV (1235—70) став підпирати нового претендента на галицький престіл свого зятя князя Ростислава Михайловича (з чернигівської династії). Підпомагав у війні Ростислава також його батько чернигівський князь Михайло Всеволодич, що якийсь час був київським князем (1238-9). Данило опанував Галич у 1237 р., відтак у 1240 р. прогнав Михайла з Києва. Та в часі опанування Данилом Києва напали на Україну татари.

Вперше появилися татари в Європі ще в 1222 р. і тоді знищили вони половецьку державу. Половцям поспішили на поміч наші князі, та татари розгромили їх над рікою Калкою 31. травня 1224 року. Але від Калки татари подалися назад на схід і щойно в 1239 р. вирушили великою силою на підбій України. Під проводом свого хана Батія взяли татари Переяслав, Чернигів, Київ (6. XII. 1240), Володимир і Галич; всюди грабили й палили.

Рятуючись перед утратою князівства і життя князі їздили до столичного татарського табору над Волгою т. зв. Сарай з поклоном ханові. Данило, що вже після та-

тарського нападу розбив та відпер в останнє мадярів і Ростислава Михайловича в бою під Ярославом (1245), мусів теж їздити до Батія з поклоном. Проте цілоти галицько-волинської держави не вдалося йому врятувати. На південно-східньому її кордоні, у степовій смузі, жили нащадки колишніх кочовиків ковуїв, торків, що ще цілком не злилися зі славянською людиною; знову ж з семигородських Карпат сходили на надпрутянську, наддністрянську й надбозьку низинні області громади волоських пастухів. Ці нащадки кочовиків і волоські пастухи, відомі в галицько-волинському Літописі під назвою болохівців, користали з татарських нападів і виступали повстаннями проти Данила (1252, 1254).

Проти татар думав Данило знайти опору в союзі з західними державами. Тимто після ярославського бою (1245) замирився він з мадярським королем Белою IV. В союзі з ним Данило ходив походом на Австрію і Чехію в 1252-3 рр. Його син Роман оженився з наслідницею австрійського престолу Гетрудою Бабенберг і цим набув законні права до Австрії, яку опанував чеський король Оттокар II (1248-78). Одначе війни Данила на сході з татарами та на півночі з Литвою (1252) не дозволили йому допомогти синові встоятися на австрійському престолі Роман вернувся до своєї батьківщини й на основі договору Данила з литовським князем Мендовгом (1219-1264) одержав Новгородок; другий син Данила Лев, ожениний з угорською королівною Кон-

станцією, мав унаслідити по батькові галицьке князівство, третій Шварно, зять Мендовга, Литву. Володимирське князівство держав молодший брат Данила Василько (†1269), а після його смерти його син Володимир, учений »фільософ« (†1289).

Внаслідок збурення татарами старих княжих городів-твердинь будував Данило нові в неприступних і невідомих татарам місцях. Недалеко старинного Звенигороду в неприступних дебрах, на узгір'ї недалеко джерел річки Полтви, побудував він город-столицю для свого сина Льва — Львів. Сам він перебував здебільша в надбужанських лісистих околицях у розбудованому ним на місці старої оселі городі, Холмі. Стараючись про зах.-європейську допомогу проти татар Данило перемовлював у цій справі з римським папою Іннокентієм IV (1243—1254), якого легат (посол) коронував його королівською короною в Дорогичині над Бугом (1253). Данило став першим королем, а цей титул західних володарів носили по традиції опісля і деякі його наслідники.

Після смерти Данила († 1264) його син Лев I. (1264—1301) був тільки князем у галицьких волостях з новою столицею у Львові; Холм і Берестя одержав Шварно, що після смерти Романа († 1258) і литовського князя Мендовга († 1264) мав право до Новгородка й Литви. І справді син Мендовга Войшелк (1264—67), що постригся в черці, віддав свою батьківщину Шварнові (1267—9). Але цей довго не правив, а

після його смерти прийшла на Литві до влади нова династія. Львові вдалося тільки опанувати на північ від ріки Нарви землю ятвягів і частину новгородецького князівства (Волковийськ). За його співучасть у смерті Войшелка не любив його володимирський князь Володимир Васильович (1270—1289), що не йому, тільки його молодшому братові Мстиславові Даниловичеві передав своє князівство. Краще поведлося Львові Даниловичеві на заході і півдні.

Після смерти свого шурина (швагра) краківського князя Болеслава Стидливого (1227—79) Лев пробував стати краківським князем. Коли ж це князівство захопили такі польські князі Пясти, звязався Лев союзом з чеським королем Вячеславом II (1270—1305), що врешті опанував Краків. За те Лев прилучив до галицької держави люблинську землю по Вислу (1290), якої населення зберігало східній славянський обряд ще від часів св. Methodia. Коротка приналежність Люблина до галицької держави обєднала це населення з українцями і додала йому витривалости в його вірі; ще в XVIII. ст. український елемент у Люблинщині був доволі сильний.

Скористав теж Лев I. із заколоту на Угорщині за внука Белі IV. Володислава IV. (1270—90); в 1281—83 рр. здобув Лев частину Карпатської України; знову ж за Андрія III. (1290—1301), якого походження з арпадської династії піддавано в сумнів зайняв галицький князь закарпатське під-

гір'я з городами Мукачевом і Береговом. Українське населення Закарпаття це ті слав'яни, що зберігали ще з часів існування на наддунайському низі великоморавської держави в IX. ст. свій східній обряд. Скрипили їх пізніші поселенці з України. Першими поселенцями були бранці, яких захопили мад'яри в часі свого перемаршу через Україну на наддунайський низ; мад'ярський літопис, написаний на дворі Белі IV., згадує про якогось українського князя Альма, який мав проводити мад'яр. Очевидно, міг це бути князь якогось племені, якого слав'янське ім'я мад'ярський літописець перекрутив, або провідник якоїсь варязької дружини. Не виключене, що мад'ярський літописець хотів затерти тим традицію заборонення бранців з України, бо ж він писав у часах Белі IV., якого два зяті Ростислав Михайлович і Лев Данилович були геж з України. Перший з них після невдачного для нього ярославського бою з Данилом Романовичем (1245) залишився з своєю дружиною на Угорщині; від свого тестя дістав він під свою управу Закарпаття, де теж поселилися його дружинники з Чернігівщини. Це скріплення закарпаття елементом з українських земель, що жили власним державним життям, було гейби підготовою цієї країни до злуки з галицькою державою за князя Льва Даниловича.

Заходи цього князя в справі створення окремої галицької митрополії увінчалися вже за правління його сина, короля Юрія I. (1301-1308). Після смерти володимирського

кн. Данила Мстиславича обєднав Юрій знову галицько - волинську державу й коронувався королем. Але втратив він Люблинщину (1302). Довше видержувало при галицькій державі Закарпаття; під проводом Петра Петровича боролися закарпатські українці проти мадяр до 1321 р. Їхали врешті, тому, що з Галичини не могли дістати військової допомоги; сини Юрія I. Лев II і Андрій (1308—23), «непереможні щити» християнського світа перед татарами, були зайняті війнами то з татарами, то з Литвою. Мабуть у боротьбі з литовським князем Гедиміном (1316—41) вони впали й після того захопили литовці Дорогичин і Берестя (Підляшшя).

Останнім галицько-волинським князем був Болеслав-Юрій II. Тройденович (1323—1340) з роду мазовецьких Пястів, син дочки Юрія I. — Марії. Для безпеки своєї держави перед Литвою одружився він з дочкою Гедиміна; для безпеки галицько-волинської держави перед займаницькими плянами польських королів Володислава Локтика (1306—1333) і Казимира Великого (1333—70) крім союзу з своїми мазовецькими свояками Болеслав - Юрій II. заключив ще союз з німецьким лицарським Орденем хрестоносців у Пруссії. Треба підкреслити, що мазовецькі князі Пясти ворожо ставилися до своїх одноплеменників Пястів Володислава Локтика та його сина Казимира, що намагалися об'єднати всі польські землі; Мазовше залишилося незалежним від Польщі й було позбавлене цієї

незалежності аж тоді, коли Польща скрипилася державною унією з Литвою за Ягайла (1385).

У внутрішній політиці Болеслав-Юрій II. наслідував своїх одноплемінників Пястів: закладав міста, спроваджуючи до них німецьких колоністів на німецькому праві. Це не подобалося боярству й воно отруїло його (7. IV. 1340 року) та вчинило погром чужинців. Це було притокою сусіднім державам піти походом на Галичину й Волинь. Останню захопив литовський князь Любарт Гедимінович (1340—85), на Галичину рушили поляки з мадярами. Та галицькі бояри під проводом перемиського воеводи Дмитра Детька й при допомозі татар відперли мадярів і поляків. До смерті воеводи Дмитра Детька (†1349) залишалася галицька держава під його управою; щоб удержати мир з сусідами признавав він над собою протекторат волинського князя Дмитра Любарта, польського короля Казимира Великого, угорського короля Людвика I. (1342—82) і татарського хана.

Після його смерті прийшло до спорів за галицьку державу між її дотогочасними протекторами. Очевидно, серед галицьких бояр не було одиниць таких, як Дмитро Детько, що надавалися би до державної керми та могли використати непорозуміння між сусідами. До того в середневіччі було шановане »право« династій; тимто тільки виїмкові одиниці невладного роду мали сміливість здобути для себе княжий престіл. Сам воевода Детько не мав намірів

стати князем. Тому так легко чужі династії, опираючись на силі своїх держав, опанували наші землі.

Історик Степан Томашівський уважав галицько - волинську державу за першу українську державу, тому що в склад київської держави входили землі сьогочасної Білоруси й Московщини. Галицько - волинська держава охоронила Україну від передчасного поневолення й асиміляції з боку Польщі. Західній Україні, в її довговіковій боротьбі з польським натиском на схід, дала галицько - волинська держава величезний запас матеріяльних та ідеальних сил, не тільки задля вдержання історичного стану посідання, але й для здобуття величезних просторів на сході в користь української нації. Одним словом — без української державности на галицько-волинських волостях у XIII—XIV ст. годі подумати собі сьогочасну нам національно - політичну й культурну, вчасти й мовну самостійність України серед славян. З кінцевих завваг вище названого галицько-українського історика приймаємо тільки суттєві; несуттєвим є погляд цього історика начебто галицько - волинська держава спинила на довгі часи початий у XII ст. процес творення нової політичної нації з славянських і фінських складників над Волгою й дала змогу слабшим українським племенам виробляти власну національно-політичну й культурну індивідуальність. Ми не згоджуємося з тим, бо Суздальщина - Московщина відірвавшись у половині

XII ст. від Києва жила своїм життям, якого не спинювала, ані не могла спинювати галицько - волинська держава, бо воно було для неї далеке. При обговорюванні введення християнства в Україні було підкреслено, що саме тоді українські племена почали виробляти власну національно - політичну й культурну індивідуальність. Уже в київській державі змагалися впливи візантійської й західно-європейської культур. Галицько - волинська держава виявила тільки той самий процес, що відбувався на українських землях ще в добі київської держави. Чому осередками української державности не залишилися визначені Ярославом Мудрим Київ, Чернігів і Переяслав, а тільки Галич, Володимир, Холм і Львів, на це відповідь одна: близькість степу, по якому герцювали орди половців і татарів. Очевидно, й сама охорона України перед поневоленням і асиміляцією Польщею впливала в західньо - українських землях цілком природно з контрастів між українською й польською психікою. Контрасти між Україною й Польщею саме найбільше кидалися й кидаються у вічі на українсько-польському пограниччі, хоч гам мовні різниці маліють. Словом — галицько - волинська держава була тільки дальшим етапом у розвитку української державности, що не перестала існувати з упадком цієї держави. Витворений в старій київській Русі державний лад мав своє продовження в де-що змінливому виді, прим. піднесення політичного значіння бояр, у галицько - во-

линській державі; цей лад залишився на українських, ба навіть і білоруських землях, що продовж XIV ст. змінили князів Рюриковичів на Гедиміновичів.

ХІ. ЧУЖІ ДИНАСТІЇ НА УКРАЇНІ.

Процес опанування волостей старої київської держави Литвою відбувався продовж XIV ст. Обхопив він білоруські й більшу частину українських земель.

Тільки Галичина й Холмщина попали відразу в обсяг впливів Польщі, що в тому часі мала український елемент у своїх межах на Люблинщині, та Угорщини, що мала досить міцний український елемент з традицією власної самоуправи ще від початків XI ст. та 20-літньої недавньої боротьби за незалежність від угорських королів. Угорщина й Польща змагалися теж за впливи в утвореному в половині XIV ст. на південно - східніх волостях колишньої галицької держави молдавському князівстві.

Громади семигородських пастухів - волохів сходили на надпрутянську й наддністрянську низини ще в часах володіння галицьких князів. Вони то приносили галицьким князям у часах татарських нападів чимало клопотів; для волоських пастухів байдуже було, чи їхніми володарями є галицькі князі, чи татарські хани. Їхнє скитальне життя недалеко відбігало від татарського і тимто легко їм було зжитися з татарською владою. Користаючи з того, що область над долішним Прутом і Дністром

опустіла від часів татарських нападів, громади волохів ішли туди з карпатських гір як до своєї обіцяної землі. В першій половині XIV ст. з опозиції ильної партії угорських вельмож проти нового короля з андегавенської династії Карла Роберта (1307—1342) користали не тільки закарпатські українці, але також і волохи. Після опанування Карлом Робертом Закарпаття (1321) і Семигороду непримирений з ним волоський воевода Богдан з Мармарощини перейшов з своєю дружиною між українські оселі на північно - східньому збіччі Карпат над горішною Молдавою, Сучавою й південним Серетом. Користаючи з того, що галицькі бояри після 1340 р. були заняті війною проти Польщі й Угорщини, він за татарською згодою заволодів територією між Черемошем, Дністром, Чорним Морем, долішнім Дунаєм і Карпатами. На цій території оснував він молдавське князівство зі столицею в Сучаві.

В цій державі залишалось ще головню в північно - західніх її волостях первісне українське населення, що культурно стояло вище від волохів. Але й волоська верхівка ще в Семигороді під впливом болгар і українців була зіславянщена; доказом цього й саме імя воеводи Богдана. Тимто в новій молдавській державі урядовою мовою стала тогочасна книжна українська мова, себто церковно-славянська змішана з українською народньою мовою. Ця мова була державною молдавською мовою до XVII ст., молдавські князі звали себе з україн-

ська »господарями«. Від них дістали львівські міщани підмогу на будову своєї церкви («Волоської»). З роду молдавських господарів був відомий київський митрополит Петро Могила (1633—47); ще в XVIII ст. ігуменом німецького монастиря в Молдавії був український письменник Паісій Величковський (1722—94).

Подібно як волоські воеводи в Молдавії, збілорушилися на Білоруси і зукраїнчилися на Україні литовські князі Гедиміновичі. Основник цього роду литовський і руський князь Гедимин (1316—1341) зайняв дрібні білоруські князівства над Двиною й горішнім Дніпром крім Смоленська, розділене на дрібні князівства нащадків київського князя Святополка II Ізяславича Полісся, забрав останнім Романовичам Підляшся (Дорогичин і Берестя). Поліські Святополковичі заховувалися різно в часі воєн галицько-волинських князів з Литвою; одні виступали по боці галицько-волинських князів, другі по боці литовських, інші зберігали нейтральність. Після опанування Литвою Полісся перемінилися вони в князів-землевласників: Четвертинських, Чарторійських, Кисілів і інших. Подібна доля стрінула й інші вітки князів Рюриковичів на Білоруси й на українській Сіверщині.

Підбою Придніпрянщини, Поділля й Сіверщини довершив старший син Гедимина литовський князь Ольгерд (1341—77), що пообсаджував українські князівства

своїми братами. Волинь опанував уже після смерти останнього галицько - волинського князя Болеслава - Юрія II Дмитро Любарт Гедиминович (1340—1385), опановану Гедимином Берестейщину (Підляшшя) дістав Кейстут Гедиминович (1341—82), Полісся (Турів—Пинськ) — Наримунт. В 1362 р. зайняв Ольгерд Київ, де поруч татарського намісника сидів якийсь князь Федір. Після того розбив Ольгерд татар на Синій Воді (1363) й прогнав їх з простору між Дніпром, Дністром і Чорним Морем та на Лівобережжі по ріку Самару й горішній Донець. Урешті заволодів він дрібними сіверськими князівствами; крім опанованого вже давніше литовцями Брягська над горішньою Десною зайняв ще Стародуб, Новгород, Чернігів, Рильськ, Курськ й інші. У Києві поставив Ольгерд князем свого сина Володимира V (1362—93); вже саме ім'я його сина вказує, що не тільки Гедимин назвав себе «королем литовським і руським» для обоснування своїх «прав» до руських земель, але Ольгерд від давна носився з думкою посадити свого найстаршого сина в Києві. Другий його син Ягайло мав бути литовським князем, у Сіверщині поставив князем свого сина Корибута, на Поділлі — своїх братаничів Коріятовичів (1363—93).

Ці всі Гедиминовичі могли б були по зразку Рюриковичів унезалежити свої князівства від Вільна; та тому перешкодив литовський князь Витовт Кейстутович

(1382—1430) у порозумінні з польським королем своїм стрийним братом та заразом вбивником його батька Кейстута Володиславом Ягайлом Ольгердовичем (1377-1434). Оба вона змінювали князів Гедиміновичів на їхніх становищах. Усунули київського князя Володимира V Ольгердовича, а його місце заняв його молодший брат Скиргайло (1394-97). Федора Любартовича перенесено на Сіверщину, Корибутовичі залишилися на Лівобережжі в Переяславщині й там згодом перейшли в князів - землевласників Вишневецьких. Така сама доля стрінула і їхніх тимчасових наслідників у Сіверщині Любартовичів, що згодом стали князями землевласниками Сангушками. І Вишневецькі і Сангушки зукраїнчилися, та відтак після люблинської унії Польщі і Литви в 1569 р. оба ці княжі роди спольщилися. Викинений з Поділля князь Федір Коріятович подався з своєю дружиною на Закарпаття, яке дістав як ленно від тогочасного угорського короля Жигмонта Люксембурга (1386—1437). Часи побуту зукраїнщеного литовського князя на Закарпатті причинилися знову до тамошнього народнього підйому після занепаду ізза неувінчаности змагань Петра Петровича в початках XIV ст.

Після смерти Витовта молодший брат Ягайла Свитригайло виступив у 1432 р. проти свого старшого брата, що змагав зміцнити державну унію Польщі й Литви. Свитригайло, опираючись на українських і білоруських вельможах, хотів цілком зірва-

ти унію Литви з Польщею й створити незалежну литовсько-руську державу. По кількох роках боротьби (1432-8) Свитригайло уступив, але централізаційна політика Ягайла за його сина Володислава перервалася. Свитригайло залишився на Волині (1440-52), київське князівство привернено Омелькові Володимировичеві (1440-54). Але вже після смерти його сина Семена (1454-1470) польський король і литовський князь Казимир Ягайлович не допустив до київського престолу його брата Михайла. Під проводом останнього задумували деякі українські й білоруські князі зробити повстання проти Казимира та їх змову в час викрито й вони заплатили за неї головами (1481). Остання спроба українсько-білоруських князів і бояр привернути незалежність своїх земель від Польщі було повстання князя Михайла Глинського (1507-8), що теж закінчилося невдачею.

Одначе ці всі рухи не охоплювали відокремлених від інших українських земель у половині XIV ст. Галичини й Холмщини. Заняв ці землі польський король Казимир Великий, за допомогою свого сестрінка угорського короля Людвика (1342-82). З останнім умовився в 1350 р. Казимир, що після його смерти ці землі перейдуть під владу Людвика. Бездітний польський король залишив останньому й своє королівство; та Людвик відокремив Галичину й Холмщину від Польщі й створив з цих земель ленне князівство для свого свояка князя Володислава Опольського із шлезьких знімчених Пястів.

Шість років (1872-8) правив Володислав Опольський князівством, що обіймало Галичину й Холмщину з столицею в Белзі. Він називав себе „господарем Руської землі, вічним дідичем і самодержцем”, велів бити власну монету та заселював край німецькими й „волоськими” кольоністами. — Акти надання землі для німецьких кольоністів були в латинській або німецькій мові, для „волоських” в українській мові. — Цих „волоських” кольоністів не слід uważати виключно за волохів; з їхніх славянських імен видно, що були це в значній мірі українці із Закарпаття і з Молдавії. По шістьох роках Людвик зробив Володислава своїм намісником у Польщі, а в Галичині поставив своїх урядників. Є традиція, що виїжджаючи з Белза князь Володислав Опольський забрав з тамошньої церкви чудотворний образ Божої Матери, намальований св. Євангелистом Лукою і привезений на Україну жінкою Володимира Великого Анною з Царгороду. Цей образ подарував Володислав Опольський до кляштору Павлінів у Ченстохові.

Після смерти Людвика одна його дочка Ядвига стала польською королевою; вона теж подбала про відокремлення Галичини й Холмщини від Угорщини й прилучення її до Польщі (1387). До Польщі теж прилучив її чоловік Ягайло Поділля по річку Мурахву (1432). Часи Ядвиги і Ягайла це часи напливу польської шляхти на західньоукраїнські землі. Ягайло забирав українські церкви й перемінював їх на костели. Боротьба за повернення давніх прав була

для галицького боярства безвиглядна в часі повстань Свитригайла (1432-38), Михайла Олельковича (1481) і Михайла Глинського (1507-8), що обмежувалися до українських земель у литовській державі. Але на прикінці XV ст., за часів молдавського господаря Стефана VI Великого (1457-1504) очі галичан були спрямовані на Молдавію. На галицькому Покутті почали появлятися повстанчі відділи; в 1490 р. Мухи, в 1491 р. „руського князя” Андрія Баруля, аж урешті в 1502 р., користаючи з народніх проти-польських повстань, господар Стефан заняв Покуття по Галич. При Молдавії вдержалася ця українська земля лиш до 1505 р.

З переміною зукраїнщених Гедиминовичів Вишневецьких, Санґушків, Слуцьких (нащадків київського князя Володимира V Ольгердовича) на князів - землевласників зникли на українських і білоруських землях удільні князівства, з яких могли б повстати завязки незалежної держави. Подібно як і нащадки Рюриковичів князі Острожські, Четвертинські, Чарторийські, Кисілі й інші, таксамо й нащадки Гедиминовичів після люблинської унії Польщі й Литви в 1569 р. польщатся спершу політично, згодом національно. Разом з тим перестають вони бути носіями української державної думки, яка зате проникає серед козацтва.

